

УДК 27–284:821.161.2–2.09 «17»  
<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.243034>  
ORCID ID: 0000-0002-9461-7305

**Андрій Царенок**

**ЦАРЕНОК Андрій Вікторович** – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Сфера наукових інтересів – філософія, історія Церкви, богослов'я.

*tsarenok-sever@ukr.net*

## ДОГМАТИЧНІ СМИСЛИ ДРАМИ СВЯТИТЕЛЯ ГЕОРГІЯ (КОНИСЬКОГО) “ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ”

**Анотація.** Українська драма-мораліте «Воскресеніє мертвих», написана 1746 року видатним викладачем Києво-Могилянської академії Георгієм (Кониським), має суттєву догматичну складову й постає не лише морально-повчальним, але й віроповчальним твором.

Як засвідчує аналіз тексту дидактичної п'єси Георгія (Кониського), в ній у художній спосіб утверджені не тільки есхатологічні догмати (догмат про майбутнє воскресення Богом усіх померлих людей та догмат про Страшний Суд). У творі ми знаходимо й вияв віри у Пресвяту Трійцю, сповідання Христа Богом та Людиною, усвідомлення величі й значення Спокутної Жертви, переконання в безсмертності людської душі, характерне для теїзму визнання Божого піклування про світ та ін.

Ретельне вивчення догматичного виміру драми «Воскресеніє мертвих» сприяє кращому розумінню філософських і богословських поглядів святого Георгія (Кониського), а отже, й спростуванню певних невірних інтерпретацій його творів.

**Ключові слова:** догматичне богослов'я, драма, воскресіння, душа, безсмертя, деїзм, теїзм.

**Постановка проблеми.** Дидактична п'єса Георгія (Кониського) «Воскресеніє мертвих», написана славнозвісним церковним діячем

у роки його викладання в Києво-Могилянській академії, являє собою один із найбільш відомих витворів шкільної драматургії епохи Гетьманщини. Здатна зацікавити не лише істориків української літератури, але й дослідників подій минулого, етнографів, театрознавців, культурологів і, безперечно, філософів та богословів, вона постає художнім утіленням багатьох важливих ідей, що їх актуальність не втрачається й у наш час. Виокремлення й осмислення цих ідей допомагають, зокрема, належному висвітленню світоглядних позицій, ідеалів та прагнень автора драми, ім'я якого справедливо внесене до золотих скрижалей історії вітчизняних філософських пошуків.

Поза всяким сумнівом, вірному розумінню переконань Георгія (Кониського) суттєво сприятиме дослідження віроповчальної основи його драми – класичної староукраїнської драми-мораліте, що отримала сповнену як морально-етичним, так і, вочевидь, догматичним смислами назву – *«Воскресеніє мертвих обще убо всім будуще, но страждущим всім неповинно в віці сем блаженно, а обидящим гибельно; в п'яти дійствіях в пользу чающим оного показанное Георгієм Коніцким, 1746 [літа]»*.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Драма Георгія (Кониського) дійсно належить до низки класичних пам'яток українського письменства Нового часу, до низки тих творів, що вже давно стали по-справжньому хрестоматійними для дослідників вітчизняних літературних і філософських традицій. Кількість студій, автори яких так чи так виявляють інтерес до п'єси *«Воскресеніє мертвих»*, є досить великою. Це наукові праці літературознавців П. Білоуса (Білоус, 2012, с. 291–293), С. Єфремова (Єфремов, 1995), В. Кулевської (Кулевська, 2013, с. 153–154), М. Наєнка (Наєнко, 2006, с. 8–9), О. Мишанича (Мишанич, 1983, с. 17), В. Шевчука (Шевчук, 2005), історика-українознавця Я. Фощана (Фощан, 2010, с. 28), філософів М. Кашуби (Кашуба, 1990, с. 9; Кашуба, 1999, с. 40–42), О. Кравченко (Кравченко, 2011), С. Кримського (Кримський, 2008, с. 334–335), С. Мащенко (Мащенко, 2006, с. 32–33), І. Головахи та І. Стогнія (Головаха, & Стогній, 1972, с. 18) тощо. (Про деякі інші студії, що в них приділяється увага драматичній оповіді Георгія (Кониського), йде мова на початку однієї з попередніх публікацій автора цієї статті (Царенок, 2020b, с. 106–107)). Однак власне догматичні ідеї п'єси Георгія (Кониського) – п'єси, призначеної стати проповіддю не лише моральних, але й віроповчальних істин, – висвітлені недостатньо. Вони можуть навіть або цілковито, або дуже значною мірою випадати з поля зору дослідників, яких, як правило, цікавить насамперед виразний соціально-етичний вимір відомого твору. Більше того, нерідко інтерпретації й навіть перекази змісту драми

«Воскресеніє мертвих», що їх знаходимо на сторінках наукових студій, на жаль, небезпідставно видаються сумнівними, вражають неточністю, хибністю. Послуговуючись ними, можна скласти невірне уявлення про ідейне підґрунтя дидактичної п'єси та світогляд самого драматурга-душпастиря.

Таким чином, існує потреба в подальшому зверненні фахівців до драматичного твору «Воскресеніє мертвих», зокрема, з позиції послідовного, ретельного й поглибленого дослідження його догматичного потенціалу. (Загальний огляд віроповчального змісту творіння Георгія (Кониського) та самоочевидного зв'язку драми зі сферою християнської догматики автором цих рядків свого часу вже було зроблено (Царенок, 2020а, с. 27–28)).

**Методологія дослідження.** Вивченню догматичного виміру староукраїнської дидактичної п'єси сприятиме використання таких методів, як 1) метод культурно-контекстуального аналізу (твір Георгія (Кониського) обов'язково має розглядатися з урахуванням особливостей, перш за все, того загального культурного контексту – тієї релігійно-культурної царини, – в межах якої він і побачив світ), 2) метод психології художньої творчості, загальнонаукові методи 3) порівняння, 4) систематизації та 5) узагальнення.

**Мета** пропонованої наразі статті полягає в дослідженні зв'язку драми святителя Георгія (Кониського) «Воскресеніє мертвих» зі сферою православного догматичного богослов'я.

**Результати.** Першочерговий догматичний наголос, що робиться в дидактичній п'єсі, стає зрозумілим уже із самої її назви. Догмат про *всезагальне воскресіння мертвих* виступає однією з найвідоміших віроповчальних істин християнства: він недвозначно стверджується на сторінках як Старого, так і Нового Завітів (Єз. 37:1–14; Іоан. 5:24–30; 1 Сол. 4:13–18 та ін.). У Святому Письмі знаходимо й згадки про свідому відмову багатьох осіб вірити у диво воскресіння. Вчення про возз'єднання відновлених Творцем тіл із безсмертними душами всіх померлих заперечувалося садукеями, які зухвало й, водночас, напрочуд недоладно намагалися переконати в тому, що нібито «немає воскресіння» Самого Воскресителя мертвих Христа (Мр. 12:18–27; Лк. 20:27–39). Садукейське невірство існувало й за часів проповіді Христових апостолів, про що свідчить Книга їхніх діянь (глава 23, вірші 6–10). В цій самій книзі ми зустрічаємо ще одну характерну оповідь. Згідно з нею, більшість інтелектуальної еліти тогочасних Афін не сприйняла проповіді апостола Павла: «Як почули ж вони про воскресення мертвих, то одні насміхатися стали, а інші казали: “Про це будемо слухати тебе іншим разом”...» (глава 17, вірш 32). Заперечували можливість

воскресіння померлих навіть деякі із християн (!) іншого міста Еллади – Коринфу. Їхні погляди благовісник Павло переможно спростовує у своєму відомому посланні (див. : 1 Кор. 15), при цьому послуговуючись, зокрема, прикметною і доступною для загального розуміння образністю. «...Дехто скаже: “Як мертві воскреснуть? І в яким тілі придуть?” Нерозумний, – що ти сієш, те не оживе, як не вмере. І коли сієш, то сієш не тіло майбутнє, але голе зерно, яке трапиться, – пшениці або чого іншого, і Бог йому тіло дає, як захоче, і кожному зерняті тіло його... Так само й воскресення мертвих: сіється в тління, – в нетління встає,... сіється тіло звичайне, – встає тіло духовне» (1 Кор. 15:35–44), – читаємо у Першому посланні апостола Павла до віруючих мешканців Коринфу.

Невірі у воскресіння спочилих доводиться протистояти й Отцям Церкви епохи Вселенських Соборів. Так, добре усвідомлює, що заперечення догмату про відновлення єдності душ та тіл усіх померлих прокладає шлях порочності, а сама порочність відверто зацікавлена у відкиданні вчення про воскресіння (а отже, й про обов’язкову відповідальність людини перед Творцем за свої вчинки), святий Іоанн Златоуст. Видатний проповідник закликає не сумніватися «в істині воскресіння», оскільки «цей сумнів є навіювання диявольське. Диявол намагається нав’язати це не тільки для того, щоб не вірили воскресінню, але щоб припинились і справи чесноти» (Іоанн Златоуст, 2001, с. 40). До речі, ці міркування Златоуста зовсім не випадково зустрічаємо в його бесіді на згадане послання апостола Павла. У ній, поруч із різними способами доведення неодмінності воскресіння, привертає увагу й використання з цією метою все того ж образу зерна, яке, хоч і гние в землі, та згодом спричинює появу колосу, стебла тощо (Іоанн Златоуст, 2001, с. 39).

Доказами того, що воскресення Богом померлих обов’язково відбудеться, сповнені й творіння таких авторитетних догматистів християнського Сходу, як святі Григорій Ниський та Іоанн Дамаскін. Мається на увазі зміст трьох глав (25-тої, 26-тої та 27-мої) праці ниського ієрарха «Про створення людини» (Григорій Нисский, 1861, с. 175–192), великого фрагменту його ж оповіді «Про душу та про воскресіння (Розмова із сестрою Макриною)» (Григорій Нисский, 1862, с. 300–326) і проповіді «Слово на Святу Пасху про воскресіння...» (Григорій Нисский, 1866, с. 56–87), а також найостаннішої глави твору Дамаскіна «Точне викладення православної віри» (Іоанн Дамаскин, 2011, с. 285–290).

Знайомлячись із духовною спадщиною представників патристики, ми можемо виділити чимало принципів, що були покладені до основи доведення істинності догмату про воскресіння. Це, зокрема, 1) звернення богословів до Святого Письма (наприклад, до оповідей

про кінцеву долю світу й дивовижне воскресення Спасителем Його спочилого друга Лазаря), 2) нагадування про мудрість і необмежену силу Творця, 2) про очевидну для здорового глузду кожного віруючого в Бога необхідність торжества добра й справедливості, що передбачає нагородження праведника й покарання нерозкаяного грішника та 4) приділення уваги царині спостережуваних у природі закономірностей, розгляд яких так чи інакше допомагає подолати сумніви щодо майбутнього всіх людей. Серед цих закономірностей досить особливе місце посідає неодноразово згадувана нами доля зерна: доводячи неодмінність воскресіння, Отці Церкви вельми часто послуговуються як смислами, так і образністю Першого послання апостола Павла до Коринфян – міцної основи й чудового зразка протистояння спробам заперечити означений догмат християнського віровчення.

У такому протистоянні мала надзвичайно велику потребу доба Модерну, що характеризувалася посиленням матеріалістичних тенденцій і безбожництва у світоглядних пошуках на теренах Європи. Проти загрози атеїзації суспільної свідомості, її відступу від істин віри в цей період так чи так виступило чимало відомих осіб – англійські дослідники сущого Френсіс Бекон та єпископ Джордж Берклі, французький мислитель абат Етьєн Бонно де Кондільяк, німецький філософ Іммануїл Кант, російський проповідник і теолог митрополит Платон (Левшин) та багато інших. Український душпастир, інтелектуал і митець Георгій (Кониський) по праву займає гідне місце в когорті цих новоевропейських борців із богоборством. Драмою «Воскресеніє мертвих» він не тільки викривав пороки і несправедливість, але й завдавав удару по невірству, що доволі впевнено набирало силу. Як зауважує біограф Георгія (Кониського) І. Мінькевич, п'єса драматурга-проповідника «спрямована проти тих, хто заперечував майбутнє життя, яких було чимало в той час серед кийвської інтелігенції» (Мінькевич, 1895, с. 117).

Подібно до давніх Отців Церкви, Георгій (Кониський) розуміє, що, поруч із небажанням багатьох зважати на неминучість завершення свого земного життя, заперечення воскресіння померлих і Божого Суду над усіма без винятку людьми – це шлях до розгулу пристрастей і зла:

«Многим до злих діл тоє подаєт причину,

Что не хотят помишлять на свою кончину,

Паче же, что по смерті імуци согнити

Сумняється, как то может гной на суд ожити» (Георгій, 1983, с. 337),

– саме такими словами починається Пролог до драми «Воскресеніє мертвих». Дещо пізніше у творі лунає доволі різке й безкомпромісне душпастирське засудження згаданого подвійного лиха:

«Два рази сліп, хто впрעדь на смерть не взирает;

Два рази глуп, хто встать по смерті не чаєт» (Георгій, 1983, с. 339).

У цих рядках Георгій таврує, зокрема, сучасну йому невіру. З іншого боку, тут ми знаходимо, мабуть, ще й утіху для тих, хто сильно засмучується, усвідомлюючи свою смертність: драматург-проповідник прагне заспокоїти людину, яка рано чи пізно має померти, забезпечити її від смутку, нагадавши про тимчасовість порушення єдності душі й тіла. Разом із тим, ми маємо справу й із цілком традиційним для християнської культури нагадуванням про необхідність гідно готуватися до відходу у вічність.

Центральні догматичні смисли драми Георгія (Кониського) зосереджуються, головним чином, у межах першого її «дійствія». У ньому читач (чи, звісно, глядач) одразу ж зустрічається з персонажем, який, попри свою станову приналежність і рід занять, виступає досить чудовим богословом-догматистом. Йому ще відчутно бракує знань (і він чесно, але, передусім, смиренно сповідує себе «невіжою»), однак зроблені ним висновки все ж вражають вірністю. В цьому герою п'єси допомагають і надприродне, і природне Одкровення – почуте у храмі повчання та власні спостереження за достатньо знайомими явищами. «Невігласом-мудрецем» є благочестивий Земледіл, який згадує про майбутнє оживлення тіл померлих після огляду «нив, сім'я проізреших». Зв'язок драматичної оповіді Георгія (Кониського) з біблійною за походженням традицією доводити істинність догмату про воскресіння, послуговуючись образом зерна, стає більш ніж очевидним уже на початку твору. Монолог, укладений автором у вуста персонажа, що займається саме землеробством і дбає про врожай, надзвичайно показовий: у роздумах трудівника-мислителя на нас очікує стисле й легке для сприйняття доведення того, що «тіло наше, хоча й гноєм станет По смерті, но, як зерно, на страшний суд встанет». Земледіл, як майстер своєї справи, знає, що відбувається з посіяним зерном у землі. Християнське вчення про майбутнє воскресіння він сповідує істинним:

«Вірю тому: бо вижу сам, як в землі тліють

Сімена, а в колосі ростуть і ціліють» (Георгій, 1983, с. 338).

Справді, цей догмат є важкозрозумілим: людині «поняти трудно», як тіло, що «істліло», з'явиться знову. Але розсудливий хлібороб, подібно до Отців Церкви, впевнений, що ніщо не стане на заваді Божій всемогутності.

«...Кто даєт зерну стебло, колос, ості,

Той і порох оберне в тіло, в жили, в кості, –

Велика Твоя сила, Создателю Боже!..» (Георгій, 1983, с. 338)

– наголошується в прикметному монолозі.

Безперечно, Георгій (Кониський) цілком зумисне вводить Земледіла до кола діючих осіб своєї драми. Цей авторський хід не можна не визнати доцільним і удалим: він суттєво сприяє досягненню поставленої мети – доведенню вірності догмата про воскресіння – за допомогою вже неодноразово згаданої образності. Водночас, можливо, що наявне у творі філософування неосвітеного, однак досвідченого й широко віруючого хлібороба, згідно із задумом митця, мало присоромити освічене невірство Нового часу. Той, хто хизується вченістю і прагне пізнати всю дійсність, заперечує вчення, істинність якого є очевидною навіть для простолодина, – в цьому, ймовірно, полягає зміст драматичного послання Георгія (Кониського), адресованого багатьом його сучасникам – відступникам від віри.

Не виключаємо, що є ще одна причина, чому важливі догматичні акценти у драмі «Воскресіння мертвих» здійснені саме Земледілом. «Земледіл» – саме так перекладається із грецької мови ім'я Георгій, те саме ім'я, з яким відносно незадовго до написання твору прийняв чернечий постриг його автор. Відповідно, наявність такого персонажа, як Земледіл, можливо, слід розглядати й як своєрідний прихований у дотепний спосіб «автограф драматурга», як засіб посилення ступеня «авторської присутності» у творі.

Зроблені Земледілом висновки цілком відповідають християнській богословській традиції. У простій догматиці цього персонажа не потрібно шукати вияву якихось міфологічних уявлень (як можна зрозуміти, така тенденція, на жаль, існує (Кулевська, 2013)). Монолог хлібороба не зазнає впливу язичництва чи навіть «двовір'я»: в ньому ми не знаходимо образу «матері-землі, що є рушійною силою переродження життя», і має «язичницькі корені» (Кулевська, 2013, с. 153). Згаданому догматичному наголосу Земледіла зовсім не властива двозначність: саме Всемогутній Єдиний Бог «дає зерну стебло, колос, ості» і в майбутньому людський «порох оберне в тіло, в жили, в кості» (Георгій, 1983, с. 338).

Використання відповідної біблійної образності з метою доведення неодмінності нашого воскресіння наявне не лише в роздумах Земледіла-богослова. У канті наприкінці першого дійства Георгій (Кониський) знову пропонує побачити в засівах, які «гниють зимою», та все ж «ростуть весною», яскраве природне свідчення істинності проповідуваного драмою догмату. (Закономірно, що подібною образністю святитель все з тією ж метою послуговується й у одному зі своїх повчань: «Телеса наши, в гробах согнившие и в прах рассыпавшиеся, возникнут от земли, как трава весною, и по соединении с душами восстанут...» (Пушкин, 1976, с. 86)).

Свідчення видимого світу про те, що всі померлі обов'язково оживуть, за Георгієм (Кониським), уважна людина побачить не тільки на землі, але й на небі. У тому ж канті ще до нагадування про долю засівів драматург звертає увагу своїх читачів та глядачів на сонце:

«Посмотри, мой друг, На солнечный круг:  
Вечеру заходит, Поутру восходит, –  
Пойдеш і ти в той же слід» (Георгій, 1983, с. 339).

Український філософ С. Кримський, розглядає рядки канта, у яких йде мова про сонце й засіви як природні свідчення неодмінності воскресіння мертвих, досить своєрідним чином. Ведучи мову про вітчизняну барокову поезію, дослідник зазначає, що в ній домінує тенденція, пов'язана «із формуванням переконаності у здатності людини протистояти ворожим силам небуття». Як можна зрозуміти С. Кримського, на його думку, п'єса Георгія (Кониського) постає підтвердженням цього висновку: у канті до першого дійства начебто проголошується «непереможність сил життя», і при цьому «вони порівнюються з вічним відродженням світових циклів Землі та Неба» (Кримський, 2008, с. 334–335). Ця ж думка повторюється й у статті дослідниці О. Кравченко (Кравченко, 2011, с. 208).

Гадаємо, таку інтерпретацію не можна схарактеризувати як удалу, зокрема, з огляду вже на наступну її особливість. Оптимізм української барокової поезії, що про нього розмірковує С. Кримський, не пов'язаний із вірою в суто людські здатності: «ворожі сили небуття» долаються, передусім, силою Всевишнього, Який любить і спасає людей, допомагає їм у боротьбі зі злом. Ця сила Творця, на відміну від створених «сил життя», якраз і є непереборною. Померла людина зовсім не здатна воскресити себе: у драмі Георгія (Кониського) недвозначно наголошується, що саме Всемогутній Бог відновить мертві тіла та возз'єднає їх із душами.

Доводячи у своєму канті вірність догмату про воскресіння, Георгій (Кониський), як і інші християнські проповідники, звертається й до новозавітних оповідей про воскресення Лазаря (Іоан. 11:1–46) та пророцтв про друге пришестя Месії (див. : Мт. 24:31; 1 Кор. 15:52; 1 Сол. 4:16):

«Ожил иногда мертвецъ, чтири дни смердящий,  
Скоро іспустил Христос глас животворящий:

В той же самый тон, Изийдите вон, –

Затрубить громкою Архангел трубою,  
Всіх нас зовущи на суд».

Зрештою, наприкінці повчального канту драматург також спростовує сумніви в можливості нашого воскресіння, як такі, що супер-



ечать здоровому глузду із притаманним йому прагненням до справедливості.

«І что ж то було б, когда б на суд тот не встали?

Без мзди благії, злії б без казни остали» (Георгій, 1983, с. 339),

– безперечно, смисл і цих рядків п'єси повністю відповідає християнській традиції доведення догмату про воскресіння (Іоанн Дамаскин, 2011, с. 285–286). До речі, в подібний спосіб Георгій (Кониський) у своєму відомому курсі з філософії доводить, що саме в безсмертному житті людині «треба очікувати найвищого щастя». Як розмірковує український любомудр, «найбільше це ... показує пізнання Бога і Його справедливості, бо коли численні чесні люди у цьому житті погано забезпечуються в крайній потребі і, навпаки, численні нечесні живуть щасливо і мають досить усіх речей не тільки для вжитку, а й для надмірної розкоші, то справді Бог був би несправедливий, якби не визначив людині іншого життя, крім цього смертного і нещасного» (Георгій, 1990а, с. 414). Схожий акцент Георгій (Кониський), послуговуючись цитатою із твору апологета Лактанція, робить і в роздумах про людську душу, доводячи її безсмертя (Георгій, 1990b, с. 500–501).

Як бачимо, у драмі знайшли своє художнє втілення ті кілька святоотцівських принципів доведення істинності вчення про воскресіння, що їх ми виділили раніше. Ця обставина, вочевидь, є цілком закономірною. Драматург Георгій (Кониський) не припиняє бути душпастирем, богословом: він послуговується Біблією та творіннями Отців Церкви, вдається до запозичень відповідних ідей та образності, творчо інтерпретуючи їх, як митець. Свідомо дотримувана ним відданість догматичній Традиції не виявляється марною, і здійснена, головним чином, у першому дійстві п'єси проповідь віри у майбутнє воскресення всіх спочилих людей відзначається не лише доступністю й художньою яскравістю, але й, що набагато важливіше, ортодоксальністю.

Як відомо, християнська есхатологія (вчення про кінцеву долю творіння) не зводиться виключно до догмату про оживлення померлих. Цілком природно, що у творі Георгія (Кониського) неодноразово згадується й майбутній *Страшний Суд* (окрім уже наведених уривків Георгій, 1983, с. 338; с.349–350) – «суд тот всемирний», справедливий суд Всевишнього над усіма без винятку людьми.

Розповідаючи в більшості дійств п'єси про жорстокого гнобителя Діоктита та доброчесного страждальця Гіпомена, український драматург-мораліст у відповідності до християнського віровчення нагадує й про *справедливий Божий суд над кожною особою, яка завершує свою земну подорож* (Георгій, 1983, с. 350–353).

Вірність Георгія (Кониського) ортодоксальній догматиці виявляється й у його драматичному повчанні про *вічність жахливих мук, що на них прирікають себе грішники* (Георгій, 1983, с. 339; с. 350; с. 351–352), та про *вічність блаженства, якого сподобляє Господь праведників* (Георгій, 1983, с. 352; с. 354–355).

Окрім того, як переконливо засвідчує текст драми «Воскресені мертвих», її автор цілком свідомо сповідує й проповідує християнський догмат про *Пресвяту Трійцю* (Георгій, 1983, с. 355). «Бог Єдиний, в Трійці чудний» визнається Георгієм (Кониським) *Творцем* (Георгій, 1983, с. 338; с. 343; с. 355) і *Промислителем світу* (Георгій, 1983, с. 338; с. 343–344; с. 346), «*вездіприсуцим*», «*оком недремлюцим*», «*призираюцим на вся діла чоловіков*», милостивим, *нелицемірним і правосудним Суддею, Який «обіщав всім воздати достойную міру»* (Георгій, 1983, с. 343–344).

Не відступає драматург і від основ ортодоксальної христології (вчення про Месію): друга Іпостась Трійці *Христос* у п'єсі недвозначно називається *Богом* (Георгій, 1983, с. 346). Безперечно, як і інші поборники правовір'я, Георгій (Кониський) сповідує Спасителя також і Людиною: це достатньо очевидно для того, хто бере до уваги хрестоматійні факти із біографії митця та зміст тих рядків його твору, в яких оспівується *Спокутна Жертва, значення «страданій» і «нешацних кровезілляній» Христа* (Георгій, 1983, с. 346). Завдяки цьому величному Подвигу «во всем ціло оправдан бути уповаю, Себі ж, своей заслугі, нічто не вміняю», – наголошує у своїй передсмертній молитві добрий персонаж драми страстотерпець Гіпомен. (До речі, ці прикметні рядки, можливо, слід розглядати не лише як проповідь смиренномудрія-скромності (Царенок, 2020b, с. 112), але й як критику католицької доктрини про заслуги святих).

Автор драми «Воскресені мертвих» повчає й про *невимовність слави праведника, який споглядає «Божіє ... Лице яві»* (Георгій, 1983, с. 353; пор. : 1 Кор. 13:12) (у відповідному уривку, вочевидь, мається на увазі *неперевершеність і невимовність Краси й Величі Божества*; можливо, існує й зв'язок між змістом цих рядків та християнським догматом про Сутність Творця). Знаходимо у творі Георгія (Кониського) і зміст вчення про *Божих служителів Ангелів* (Георгій, 1983, с. 352; 353–355), про *демонічні сили* (які, попри своє богоборче свавілля, не можуть опиратися наказам Бога і змушені їх виконувати (Георгій, 1983, с. 350–351) та ін.

Навіть поверхове ознайомлення з текстом п'єси переконує, що її автор (віруюча особистість і душпастир!) зовсім *не заперечує буття потойбічного світу, існування душі поза мертвим тілом і взагалі без-*

*смертя людської душі* (Георгій, 1983, с. 346; с. 350–353; с. 354–355). Ми зумисне звертаємо на це особливу увагу, адже деякі дослідники – автори відомих підручників із історії української філософії кінця 1990-х – початку 2000 років (до речі, «оздоблених» рекомендаційним грифом Міністерства освіти) – з якихось причин помилково приписують Георгію (Кониському) зовсім протилежні погляди. Ця обставина є дуже прикрою: у своїй літературній і науковій спадщині вітчизняний мислитель повчає про існування Горішньої дійсності та «геєнської отхлани», про те, що смерть тіла аж ніяк не призводить до зникнення душі, яка є безсмертною (Георгій, 1990b, с. 499; с. 500–502).

Протягом уже досить тривалого часу – не менше кількох десятиліть – численні дослідники творів Георгія (Кониського) стверджують, що його філософським поглядам, принаймні, певною мірою, притаманний деїзм чи тяжіння до деїзму. Під останнім традиційно розуміється, зокрема, популярна за доби Модерну доктрина, за якою Божество, створивши світ, надало йому закони розвитку й більше не опікується Своїм творінням. Ретельний аналіз догматичного виміру драми «Воскресеніє мертвих» свідчить про відсутність у ній ідей, характерних для власне деїстичного вчення. Натомість, беручи до уваги віроповчальні смисли твору, можна з упевненістю вести мову про його принципово антидеїстичний характер. Як зазначалося раніше, у п'єсі Георгія (Кониського) розповідається про Боже Провидіння, про опіку Творця над людьми та природою. (Згадаймо, наприклад, промовисті рядки з першого дійства твору: саме Творець «дає зерну стебло, колос, ості» (Георгій, 1983, с. 338)). Окрім того, в церковно-просвітницькій драмі під назвою «Воскресіння мертвих» із особливою силою наголошується на можливості дива – постійно згадуваного нами дива оживлення спочилих Всемогутнім Богом. Цей наголос не має нічого спільного із деїзмом, що, заперечуючи втручання Творця в буття творіння, заперечує й реальність дивовижного, надприродного, неймовірного для віддаленого від віри розуму (див. : Зеньковський, 1990, с. 46). У творі Георгія (Кониського), вочевидь, утверджується інша світоглядна позиція – ортодоксальний християнський *теїзм*, сутність якого полягає, зокрема, у сповідуванні Божого піклування про світ.

Врахування цієї обставини, на наш погляд, постає вельми серйозним викликом для усталеної інтерпретації окремих філософських ідей Георгія (Кониського) як деїстичних чи щільно пов'язаних із деїзмом. Вірне розуміння відповідних роздумів українського мислителя вимагає подальшого дослідження його курсу з філософії (що в ньому, до речі, теж зовсім не заперечується можливість дива).

Подальшого вивчення вимагають і доволі відомі фахівцям інтермедії до драми «Воскресеніє мертвих»: їхній зміст місцями надзвичайно дисонує із православним богослов'ям (мова йде про епізод із ворожінням – заклик на допомогу нечисті, – до якого вдається один із начебто позитивних персонажів четвертої інтермедії Литвин (білорус), драматична оповідь у п'ятій інтермедії про злу душу Ляха, що її не пускають до чистилища тощо). Навряд чи автором цих доповнень до п'єси слід уважати Георгія (Кониського). Мабуть, написали їх якісь студенти Києво-Могилянської академії чи навіть самі виконавці ролей (Ісіченко, 2011). Безперечно, інтермедійна складова шкільної драми епохи Гетьманщини подібна до «нижнього ярусу» українського вертепу. Старший сучасник Георгія (Кониського) Митрофан (Довгалецький) (так само, як і свого часу Георгій, він був викладачем поезії й драматургом) характеризує інтермедії як «междувброшенные забавные игральища» (Мишанич, 1983, с. 19). Інтермедії являли собою розважальний додаток до творів піднесено-дидактичного змісту, і далеко не все в цих «игральищах» сприймалося всерйоз (хоча, звісно, ми зустрічаємо в них і важливі повчальні смисли). Не виключаємо, що автори інтермедій керувалися своєрідною місіонерською стратегією: згідно їхнього задуму, сприйняття глядацькою аудиторією розважального – смішного, дотепного й навіть гостросюжетного – мало сприяти кращому сприйняттю повчального. Однак надто сильний «місіонерський компроміс» із «приземленими» естетичними смаками, з народною сміховою культурою, із пристрастями, грубістю норовів та примітивністю поглядів (не кажучи вже про свідомі чи несвідомі поступки царині зовсім хибних уявлень) неможливо визнати доречним. Творці «игральищ» могли настільки «загратися», що власне піднесений дидактизм церковно-просвітницької драми поступався чомусь низькому чи, принаймні, вже справляв істотно обмежений вплив на глядацький загал. У таких випадках інтермедії, по суті, починали «зазіхати» на першість у театральному дійстві; їхнє «паразиткування» на «тілі» повчальної п'єси нерідко обтяжувалося презентацією сумнівного, а то й, вочевидь, неприпустимого сценічного матеріалу. Так чи так, із точки зору релігійної Традиції, проповідником якої виступає автор драми «Воскресеніє мертвих», зміст інтермедій до неї дійсно залишає бажати кращого. Цього закономірно вимагає, зокрема, досить потужний віроповчальний потенціал твору Георгія (Кониського) – твору, який, як ми вже переконалися, володіє багатьма незаперечними перевагами.

**Висновки.** Драма Георгія (Кониського) «Воскресеніє мертвих» прикметна не тільки зробленими в ній соціальними й етичними акцентами, що зазвичай і привертають посилену увагу з боку дослідників.

У цьому відомому літературному творі доби Гетьманщини неможливо не виділити й віроповчальний вимір. Його істотною ознакою виступає, по-перше, наявність есхатологічної догматики: Георгій (Кониський) у чудовий художній спосіб наводить низку доказів істинності християнського вчення про майбутнє воскресення всіх померлих Всемогутнім Богом, а також нагадує про Страшний Суд. Водночас, ретельний аналіз дидактичної п'єси дозволяє віднайти в ній цілком природний зв'язок із іншими невід'ємними складовими царини православного віровчення – догматом про Пресвяту Трійцю, вченням про Божественну й Людську Природу Христа, антидеїстичним визнанням Бога не лише Творцем, але й Промислителем світу та ін. Поруч із вивченням соціальних, етичних та естетичних смислів української драми-мораліте, приділення належної уваги її догматичним смислам сприятиме кращому розумінню позицій Святителя Георгія (Кониського), які він займає як митець, освітянин, філософ, богослов та, безумовно, як славетний Душпастир.

#### Список літератури

- Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. : навч. посіб. Київ : Вид. центр “Академія”, 2012. 376 с.
- Георгій (Кониський), архієпископ. Воскресеніє мертвих. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 337–356.
- Георгій (Кониський), архієпископ. Філософські твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 496 с.
- Георгій (Кониський), архієпископ. Філософські твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 2. 576 с.
- Головаха І., Стогній І. Філософ-гуманіст Г. С. Сковорода. Київ : Вид-во політичної літератури України, 1972. 76 с.
- Григорій Нисский, свят. Творения : в 8 т. Москва : Типография В. Готье, 1861. Т. 1. 470 с.
- Григорій Нисский, свят. Творения : в 8 т. Москва : Типография В. Готье, 1862. Т. 4. 400 с.
- Григорій Нисский, свят. Творения : в 8 т. Москва : Типография В. Готье, 1866. Т. 8. 542 с.
- Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.
- Зеньковский В., прот. Апологетика. Киев : Издание Экзарха всей Украины митрополита Киевского и Галицкого, 1990. 48 с.
- Иоанн Дамаскин, преп. Точное изложение православной веры. Москва : Отчий дом, 2011. 480 с.
- Иоанн Златоуст, свят. Избранные поучения. Полтавская епархия, Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2001. 589 с.
- Ісіченко І. Історія української літератури : епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навч. посіб. Львів : Святогорець, 2011. 568 с.

- Кашуба М. В. Георгій Кониський. Київ : Український центр духовної культури, 1999. 228 с.
- Кашуба М. В. Георгій Кониський і його “Філософський курс”. *Георгій (Кониський). Філософські твори: у 2 т.* Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. С. 5–42.
- Кравченко О. Драма «Воскресіння мертвих» Георгія Кониського та філософсько-естетичні погляди Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії*. 2011. Вип. 1. С. 206–211.
- Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
- Кулевська В. Специфіка походження есхатологічних мотивів в українських інтермедіях XVII–XVIII ст. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2013. № 28. С. 148–156.
- Машенко С. Т. Георгій Кониський та його філософський курс. *Любов до мудрості і віра*. Чернігів : РВК “Деснянська правда”, 2006. С. 32–44.
- Минькевич И. Георгий Конисский, архиепископ Белорусский (1717 – 13 февраля 1795 года). *Черниговские Епархиальные Известия (Прибавление)*. 1895. № 4. С. 116–126.
- Мишанич О. В. Українська література XVIII ст. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 5–28.
- Наєнко М. Драматургія українського бароко: погляд з відстані. *OPERA SLAVICA*. Vol. XVI. 2006. Issue 1. P. 1–11.
- Пушкин А. С. Собрание сочинений: В 10 т. Москва : Художественная литература, 1976. Т. 6. 508 с.
- Фощан Я.. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Українознавство*. 2010. № 14. С. 27–29.
- Царенок А. В. Драма святителя Георгия (Конисского) “Воскресение мертвых”: связь с Евангельскими притчами. *Вестник Харьковской Духовной Семинарии*. 2020. № 11 (11). С. 27–33.
- Царенок А. Етичні смисли драми святителя Георгія (Кониського) «Воскресіння мертвих». *Філософські обрії*. 2020. Вип. 44. С. 105–121.
- Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII ст. У 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. 728 с.

### References

- Bilous, P. V. (2012). *Istoriia ukrainskoi literatury XI–XVIII st.: navch. posib.* [History of Ukrainian Literature of the 11–18 centuries: textbook]. Kyiv: Vyd. tsentr “Akademiia” [in Ukrainian].
- Foschan, Ya. (2010). Vidobrazhennia hnoseolohichnoi pozytsii Heorhiia Konyskoho v protsesi yoho kulturno-osvitnoi diialnosti [Reflection of the epistemological position of George Konysky in the process of his cultural and educational activities]. In *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa*

- Shevchenka. Serii: Ukrainoznavstvo* [Bulletin of Kyiv Taras Shevchenko National University. Ukrainian Studies], 14, 27-29 [in Ukrainian].
- Grigorii Nisskii, st. (1861). *Tvoreniia : v 8 t.* [Works : in 8 volumes] (vol. 1). Moskva: Tipografia V. Gote [in Russian].
- Grigorii Nisskii, st. (1862). *Tvoreniia : v 8 t.* [Works : in 8 volumes] (vol. 4). Moskva: Tipografia V. Gote [in Russian].
- Grigorii Nisskii, st. (1866). *Tvoreniia : v 8 t.* [Works : in 8 volumes] (vol. 8). Moskva: Tipografia V. Gote [in Russian].
- Heorhii (Konyskyi), arh. (1983). Voskreseniie mertvykh [Resurrection of the dead people]. In *Ukrainska literatura XVIII st. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory* [Ukrainian Literature of the 18<sup>th</sup> century. Poetical Works. Dramatical Works. Prosaic Works] (pp. 337-356). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Heorhii (Konyskyi), arh. (1990). *Filosofski tvory : u 2 t.* [Philosophical Works : in 2 Volumes] (vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Heorhii (Konyskyi), arh. (1990). *Filosofski tvory : u 2 t.* [Philosophical Works : in 2 Volumes] (vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Holovakha, I., & Stohnii, I. (1972). *Filosof-gumanist H. S. Skovoroda* [Philosopher and Humanist G. S. Skovoroda]. Kyiv: Vyd-vo politychnoi literatury Ukrainy [in Ukrainian].
- Ioann Damaskin, st. (2011). *Tochnoe izlozhenje pravoslavnoi very* [The Precise Statement of the Orthodox Faith]. Moskva: Otchii dom [in Russian].
- Ioann Zlatoust, st. (2001). *Izbrannye poucheniia* [Selected Sermons]. Poltavskaia eparkhiia, Spaso-Preobrazhenskii Mgarskii monastyr [in Russian].
- Isichenko, I. (2011). *Istoriia ukrainskoi literatury : epokha Baroko (XVII–XVIII st.: navch. posib.* [History of Ukrainian Literature : the Epoch of Baroque (17–18 centuries: textbook]. Lviv: Sviatohorets [in Ukrainian].
- Kashuba, M. V. (1990). Heorhii Konyskyi i yoho “Filosofskiy kurs” [Georgy Konisky and his “Philosophical Course”]. In *Heorhii (Konyskyi). Filosofski tvory : u 2 t.* [Heorhis Konyskyi. Philosophical Works: in 2 volumes] (vol. 1, pp. 5-42). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kashuba, M. V. (1999). *Heorhii Konyskyi* [Georgy Konisky]. Kyiv: Ukrainyskyy tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (2011). Drama «Voskresinnia mertvykh» Heorhiia Konyskoho ta filosofsko-estetychni pohliady Hryhoriia Skovorody [Georgy Konisky’s drama “Resurrection of the Dead” and Hryhoriy Skovoroda’s philosophical and aesthetic views]. *Pereiaslavski Skovorodynivski studii* [Pereiaslav Skovoroda Studies], 1, 206-211 [in Ukrainian].
- Krymskyi, S. B. (2008). *Pid syhnaturiu Sofii* [Under the signature of Sophia]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Kulevska, V. (2013). Spetsyfika pokhodzhennia eskhatolohichnykh motyviv v ukrainskykh intermediakh XVII–XVIII st. [Specificity of the Origin of the Eschatological Motives in Ukrainian Interludes of the 17–18 centuries]. In *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vishchykh navchalnykh zakladakh*

- [Humanitarian Education in the Technological Universities], 28, 148-156 [in Ukrainian].
- Mashchenko, S. T. (2006). Heorhii Konyskyi ta yoho filosofskyi kurs [Georgiy Konyskyi and his Philosophical Course]. In *Liubov do mudrosti i vira* [The Love to Wisdom and The Faith] (pp. 32-44). Chernihiv: RVK “Desnianska pravda” [in Ukrainian].
- Minkevich, I. (1895). Georgii Konisskii, arkhiepiskop Belorusskii (1717 – 13 fevralia 1795 goda) [Georgiy Konisskiy, the archbishop of Belorussia (1717 – the 13<sup>th</sup> February of 1795)]. In *Chernigovskie Eparkhialnye Izvestiia (Pribavlenie)* [Chernigov Eparchial News (Supplement)], 4, 116-126 [in Russian].
- Myshanych, O. V. (1983). Ukrainska literatura XVIII st. [Ukrainian Literature of the 18<sup>th</sup> century]. In *Ukrainska literatura XVIII st. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory* [Ukrainian Literature of the 18<sup>th</sup> century. Poetical Works. Dramatical Works. Prosaic Works] (pp. 5-28). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Naienko, M. (2006). Dramaturhiia ukrainskoho baroko: pohliad z vidstani [Dramaturgy of Ukrainian Baroque: view from the distance]. In *OPERA SLAVICA*. (Vol. XVI., Issue 1, 1–11) [in Ukrainian].
- Pushkin, A. S. (1976). *Sobranie sochinenii: v 10 t.* [Collected works: in 10 Volumes] (Voi. 6). Moskva: Khudozhestvennaia literatura [in Russian].
- Shevchuk, V. (2005). *Muza Roksolanska. Ukrainska literatura XVI–XVIII* [Roxolan’s Muse. Ukrainian Literature of the 16–17 centuries] (Vol. 2). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Tsarenok, A. (2020). Etychni smysly dramy sviatytelia Heorhiia (Konyskoho) «Voskresinnia mertvykh» [Ethical meanings of the drama of St. George (Konisky) “Resurrection of the Dead”]. In *Filosofski obrii* [Philosophical horizons], 44, 105-121 [in Ukrainian].
- Tsarenok, A. V. (2020). Drama sviatitelia Georgiia (Konisskogo) “Voskresenie mertvykh”: sviaz s Evangelskimi pritchami [The drama of St. George (Konissky) “The Resurrection of the Dead”: a connection with the Gospel parables]. *Vestnik Kharkovskoi Dukhovnoi Seminarii* [Bulletin of the Kharkov Theological Seminary], 11 (11), 27-33 [in Russian].
- Yefremov, S. O. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva* [History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina [in Ukrainian].
- Zenkovskii, V., prot. (1990). *Apologetika* [Apologetics]. Kiev: Izdanie Ekzarkha vsei Ukrainy mitropolita Kievskogo i Galitckogo [in Russian].

*Tsarenok A. V.*

### DOGMATIC SENSES OF ST. GEORGIY (KONYS’KYJ’S) DRAMA “RESURRECTION OF THE DEAD PEOPLE”

**Introduction.** Analyzing the old Ukrainian didactic drama “Resurrection of the dead people”, written in the middle of the 18<sup>th</sup> century by Kyiv-Mohyla Academy professor Georgiy (Konys’kyj), scientists very often pay attention to its expressive social and ethical dimension. At the same time, this well-known



monument of literature must be regarded as a work, which possesses remarkable dogmatic senses as well. **The aim and the tasks.** The aim of the article is exploring of the connection of the drama “Ressurrection of the dead people” text with sphere of the Orthodox dogmatic theology. It’s necessary to mention such tasks of the study as pointing out the different dogmatic senses of the drama and making analysis of them. **Research methods.** Exploring the text of the didactic drama by Georgiy (Konys’kyj), the author of the article uses 1) the cultural and contextual method, 2) the method of psychology of artistic creation and such general scientific methods as 3) the comparative method, 4) the method of systematization and 5) the method of generalization. **Research results.** As one can understand easily after acquaintance with the name of the drama, its central dogmatic ideas are naturally connected with the Christian eschatology: Georgiy (Konys’kyj) preaches the future resurrection of all dead people and reminds both his contemporaries and future generations of the Final Judgment. Moreover, we find the manifestation of author’s strong belief in the Holy Trinity, in the Divine and the Human Natures of Christ, in the majesty and the great role of the Atoning Sacrifice, in the immortality of human souls, in the Providence, etc. in the text. **Conclusion.** The text of Georgiy (Konys’kyj)’s didactic drama “Ressurrection of the dead people” is regularly influenced by the important constituents of the Orthodox dogmatic doctrine (eschatology, Triadology, Christology, etc.). Taking into consideration the research results helps us to get better understanding of philosophical and theological views of such a famous hierarch as saint Georgiy (Konys’kyj) and to overcome some wrong interpretations of his works.

*Key words: dogmatics, drama, resurrection, soul, immortality, deism, theism.*